

TRZEBIATOWSKI Włodzimierz (1906–1982)

W 1906 roku przyszedł na świat jeden z najwybitniejszych chemików polskich XX w., zarówno pod względem osiągnięć naukowych jak i działalności organizacyjnej i społecznej. Profesor chemii Uniwersytetów we Lwowie i we Wrocławiu oraz Politechniki Wrocławskiej. Twórca wrocławskiej szkoły fizykochemii ciała stałego; znakomity badacz i organizator w obszarze wielu tematów jej pochodnych. Twórca Zakładu Fizykochemii Ciała Stałego Instytutu Chemii Fizycznej PAN, który z czasem został przekształcony w samodzielny Instytut Niskich Temperatur i Badań Strukturalnych PAN we Wrocławiu. Aktywny członek Polskiej Akademii Nauk, pełniący w niej wiele funkcji, łącznie z prezesurą PAN (1972–1977). W latach 50. XX w. był również Prezesem Polskiego Towarzystwa Chemicznego. Wprowadził Polskę do Międzynarodowej Unii Krystalografii, której był również bardzo aktywnym członkiem. Organizator i dyrektor Międzynarodowego Laboratorium Silnych Pól Magnetycznych i Niskich Temperatur. Autor wielu publikacji i opracowań książkowych, w tym renomowanych podręczników akademickich. Wielokrotnie nagradzany, odznaczany i honorowany znaczącymi tytułami.

**Prof. Włodzimierz Trzebiatowski
(1906–1982)**

Włodzimierz Jan Trzebiatowski urodził się 25 lutego 1906 r. w Grodzisku Wielkopolskim, jako syn wielce uspołecznionego lekarza okulisty Kazimierza i Wandy z Grossmanów. Lata dziecięce i młodzieńcze do 13. roku życia spędza początkowo w Katowicach, a następnie we Wrocławiu, gdzie uczęszcza do szkół. Dalsze kształcenie odbywa w Poznaniu, do którego przenosi się Jego rodzina; tam pobiera naukę w renomowanym Gimnazjum im. Marcinkowskiego, zakończoną w 1924 r. świadectwem maturalnym. W tym samym roku rozpoczyna studia na Wydziale Chemicznym Politechniki Lwowskiej, które wieńczy (z wynikiem celującym) w 1929 r. dyplomem inżyniera. Już w trakcie studiów, wobec wykazanych uzdolnień, zostaje zaangażowany przez ówczesnego Kierownika Katedry Chemii Nieorganicznej prof. Wiktora Jakóba (1886–1971) na stanowisko asystenta (1928–1935). W 1930 r., w tejże Katedrze, broni nominację doktorską na podstawie pracy pt. „Potencjometryczne oznaczenie i rozdzielenie chromu, wanadu i molibdenu z zastosowaniem do analizy stali”. W 1935 r. habilituje się na Uniwersytecie Lwowskim im. Jana Kazimierza na podstawie pracy „O otrzymywaniu i własnościach drobnokrystalicznych faz metalicznych”. W latach 1935–1938 przebywa na stażach naukowych w Charlottenburgu, Zurychu, Fryburgu oraz w Sztokholmie. Po powrocie do kraju zostaje zatrudniony na stanowisku docenta w Katedrze Chemii

Nieorganicznej, na którym pozostaje do 1938 r., kiedy to zostaje nominowany na kierownika tej Katedry wraz z tytułem profesora nadzwyczajnego.

W tym też czasie prof. Włodzimierz Trzebiatowski zakłada rodzinę, poślubiając Bogusławę Jeżowską (1908–1991), również absolwentkę Wydziału Chemicznego PL, notabene, pierwszą kobietę – obrończynię doktoratu w historii Politechniki Lwowskiej, a w przyszłości również profesora chemii na Politechnice, a potem na Uniwersytecie Wrocławskim. Włodzimierz Trzebiatowski już w okresie 20-lecia międzywojennego, szczególnie w latach studenckich, wykazuje zainteresowania polityczne, angażując się w pracach organizacji lewicowych. W latach 1925–1929 jest członkiem Związku Niezależnej Młodzieży Socjalistycznej, w którym przez trzy lata pełni funkcję przewodniczącego. Lewicowym poglądom pozostanie wierny do końca swojego życia.

Lata II wojny światowej Włodzimierz Trzebiatowski spędza we Lwowie. W okresie dominacji radzieckiej (1939–1941) oraz (1944–1945) nadal prowadzi wykłady na Lwowskim Uniwersytecie, ale już wtedy imienia ukraińskiego społecznika i literata Iwa-na Franki; a w czasie okupacji niemieckiej (1941–1944) naucza w średniej szkole zawodowej, uczestnicząc jednocześnie w tajnym nauczaniu zawodowym i uniwersyteckim. Po zakończeniu wojny, we wrześniu 1945 r., jako repatriant, udaje się do Wrocławia, gdzie obejmuje kierownictwo Katedry Chemii Nieorganicznej, wspólnej dla Uniwersytetu i Politechniki. W latach 1950–1951, pełni dodatkowo obowiązki Dziekana Wydziału Matematyki, Fizyki i Chemii Uniwersytetu Wrocławskiego. W międzyczasie, z ramienia UNESCO, przebywa przez kilka miesięcy w USA, gdzie prowadzi prace naukowe na Uniwersytecie w Evanston (Illinois). Po powrocie do kraju, gdy wspomniana wspólna wrocławska Katedra Chemii (uniwersytecka i politechniczna) dzieli się na oddzielne uczelniane, prof. Trzebiatowski pozostaje na Politechnice Wrocławskiej, nadal ją kierując. Z czasem zostaje ona przemianowana w politechniczny Instytut Chemii Nieorganicznej i Metalurgii Pierwiastków Ziemi Rzadkich, którym Profesor kieruje w latach 1963–1968.

**Profesor Wl. Trzebiatowski z małżonką
prof. B. Jeżowską-Trzebiatowską**

Niezależnie od prac uczelnianych, w 1953 r., Profesor tworzy we Wrocławiu Zakład Fizykochemii Ciała Stałego, jako oddział warszawskiego Instytutu Chemii Fizycznej PAN, który stał się załącznikiem, utworzonego potem w latach 1966–1967, już samodzielnego, Instytutu Niskich Temperatur i Badań Strukturalnych PAN we Wrocławiu. Tworzy go wspólnie z prof. Romanem

Ingardenem (1920–2011), wybitnym fizykiem, również zaangażowanym w badania procesów niskotemperaturowych. Instytut ten, dziś Jego imienia, nie powstał jednak „od razu”; był syntezą wielu prowadzonych wcześniej badań w różnych ośrodkach i w wielu zakresach, m.in. fizykochemii niskich temperatur, badań strukturalnych, nadprzewodnictwa, magnetyzmu i innych. Po latach, obecnie jest jednym z największych i najprężniejszych instytutów fizyki w Polsce. Od powstania tej placówki, aż do 1974 r., prof. Trzebiatowski jest jej pierwszym dyrektorem. Powołanie tego typu instytutu we Wrocławiu było, zapewne niezamierzonym, nawiązaniem do prowadzonych w tym mieście badań kriogenicznych w przed-wojennych latach 30. XX w. Już wtedy pracowano tu nad skropleniem helu, co wyznaczało obszar niskich temperatur uzyskiwanych w ówczesnych latach w granicach od 3 do 5 K (zależnie od składu izotopowego helu). W latach swojej działalności we Wrocławiu, Profesor ściśle współpracuje z krajowym górnictwem wydobywania gazu ziemnego, szczególnie ze złóż w Odolanowie, które w skali europejskiej były i są nadal znane, właśnie z wyjątkowo dużej do-mieszki helu. Pierwszego powojennego skroplenia helu w Polsce dokonano we Wrocławiu w 1960 r. W późniejszych latach Trzebiatowski organizuje, również we Wrocławiu, Międzynarodowe Laboratorium Silnych Pól Magnetycznych, będące placówką PAN, ale również Akademii Nauk ZSRR, NRD i Bułgarii, którego pozostanie dyrektorem do końca swego życia.

Profesor Wł. Trzebiatowski przy pracy

W trakcie wielu lat pracy naukowo-badawczej na uczelniach we Lwowie i Wrocławiu, prof. Włodzimierz Trzebiatowski zajmuje się nadzwyczaj szerokim wachlarzem problemów, szczególnie z obszaru fizyko-chemii nieorganicznej oraz fizyko-chemii ciała stałego. W ujęciu najbardziej syntetycznym, badania te dotyczyły m.in.: elektrochemii, krystalochemii, kinetyki chemicznej, metaloznawstwa, kriochemii, radiochemii, magnetochemii, chemii pierwiastków ziem rzadkich oraz magnetycznego rezonansu jądrowego. Zajmował się też historią nauk chemicznych, szczególnie środowiska chemików lwowskich i wrocławskich; badał też historię prac dotyczących metalurgii proszków. W ramach tych działów, nie sposób, z racji na ograniczoność miejsca, wymienić bardziej szczegółowo licznych tematów prac Profesora; pozostaniemy, chociaż przykładowo, na kilku, a były to m.in.:

– pionierskie, nie tylko w skali kraju, prace w dziedzinie metalurgii proszkowej, które przyniosły Profesorowi uznanie międzynarodowe, w tym honorowe członkostwo International Team for Sintering Studies

– badania nad równowagami fazowymi w układach tlenkowych, prowadzone w dalszych latach w placówkach wrocławskich, ale później również przez niemieckiego fizyka J.G. Bednorza, który za badania wysokotemperaturowego nadprzewodnictwa w tlenkach metali otrzymał, w 1987 r., Nagrodę Nobla (fizyka), a również w 2007 r. tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu Śląskiego

– badania struktury elektronowej, właściwości magnetycznych i pokrewnych związków uranu, zapoczątkowane odkryciem (wspólnie ze swoimi uczniami B. Stalińskim i A. Śliwą) ferromagnetyzmu w wodorku uranu poniżej 180 K; wyniki te opublikowane w literaturze światowej, na stałe wprowadziły tam nazwisko prof. Trzebiatowskiego

– jako jeden z pierwszych prowadził badania elektrochemiczne nad termodynamiką związków międzymetalicznych, wykazując różnice między zachowaniem się związków niestechiometrycznych (bertolidów) i stechiometrycznych

– zainicjowanie, prowadzonych w szerokim zakresie, poszukiwań rzadkich minerałów w Polsce.

Swój wieloletni dorobek naukowy prof. Trzebiatowski zaprezentował w ponad 190. publikacjach, m.in. książkowych: „Zarys rentgenograficznej analizy strukturalnej”, „Rozwój metalurgii proszków”, „Stan i perspektywy rozwoju badań w zakresie niskich temperatur oraz nad strukturą ciał stałych w Polsce”, a również „Rola lwowskich przedstawicieli nauk chemicznych w środowisku wrocławskim”, i wiele innych. Profesor, będąc również doskonałym dydaktykiem, opracował wysoko ceniony (9 wydań w języku polskim i 6 w języku niemieckim) podręcznik „Chemia nieorganiczna”, cieszący się wielkim uznaniem wśród wykładowców i studentów. W ciągu długich lat swojej pracy pedagogicznej i naukowej wykształcił też wielu kontynuatorów swoich badań i zamierzeń naukowych, którzy w późniejszych latach stanowili i stanowią nadal wybitną kadrę naukową tej profesji; przykładowo można tu wymienić prof. prof. A. Bogacza, J. Damiana, K. Łukaszewicza, Wł. Romanowskiego, W. Suskiego, B. Stalińskiego, R. Trocia.

Poza nadzwyczaj aktywnymi pracami w sferze prowadzonych badań i dydaktyki, prof. Trzebiatowski wiele czasu poświęcał sprawom organizacyjnym nauki i działalności społecznej. Od najwcześniejszych lat związany był z, powołaną w październiku 1951 r., Polską Akademią Nauk. Członkiem korespondentem Akademii został w 1952 r.; od 1956 r. był jej członkiem rzeczywistym, a od 1963 r. do 1980 r. członkiem Prezydium PAN; w latach 1968–1971 pełnił funkcję wiceprezesa, a w okresie 1972–1977, przez dwie kadencje, Prezesa Polskiej Akademii Nauk. Był członkiem wielu komisji i komitetów Akademii, m.in. przewodniczył Komisji Krystalografii PAN oraz był członkiem Prezydium Komitetu Nauk Chemicznych PAN. Angażował się także w prace wielu innych instytucji zajmujących się nauką. Był od 1928 r. aktywnym członkiem Polskiego Towarzystwa Chemicznego. W 1948 r. zorganizował we Wrocławiu pierwszy powojenny Walny Zjazd PTChem, później wybrany został jego Prezesem, a następnie obdarzony tytułem Członka Honorowego PTChem. Pełnił funkcje członka Rad Naukowych: przy Ministrze Przemysłu Chemicznego oraz Instytutów: Fizyki i Chemii Fizycznej PAN; Metali Nieżelaznych oraz Chemii Nieorganicznej. W latach 1972/73 przewodniczył Komitetowi Organizacyjnemu II Kongresu Nauki Polskiej. Przez wiele lat reprezentował naukę polską w Międzynarodowej Unii Chemii Czystej i Stosowanej oraz w Międzynarodowej Unii Krystalograficznej. Był członkiem kilku zagranicznych

akademii nauk: Bułgarskiej, Czechosłowackiej, Kubańskiej, Mongolskiej, NRD, ZSRR oraz American Chemical Society i The Chemical Society (W. Brytania).

Nieliczne chwile relaksu Profesora

Za całokształt pracy naukowej i społecznej był wielokrotnie wyróżniany i nagradzany; w 1975 r. uzyskał tytuł Honorowego Członka SITPChem. Ponadto otrzymał m.in. od Polskiego Towarzystwa Fizycznego – Medal im. M. Smoluchowskiego, od PTChem – Medal J. Śniadeckiego, a od Polskiej Akademii Nauk – Medal M. Kopernika. Był laureatem Nagród Państwowych II (1955) i I stopnia (1974); otrzymał również Krzyż Kawalerski i Krzyż Komandorski z Gwiazdą Orderu Odrodzenia Polski, Order Sztandaru Pracy I kl. (dwukrotnie) oraz Order Budowniczych Polski Ludowej. Honorowany był również przez naukowe placówki zagraniczne; otrzymał m.in. Order Przyjaźni Narodów ZSRR i Złoty Medal Słowackiej Akademii Nauk. Obdarzony został tytułem doktora honoris causa Uniwersytetów: Śląskiego, Warszawskiego i Wrocławskiego oraz Politechniki Wrocławskiej.

Kres życia tego Wielkiego polskiego Chemika okazał się nagły i tragiczny. Profesor Włodzimierz Trzebiatowski w dniu 13 listopada 1982 r., w wieku 76 lat, w trakcie jazdy samochodem dostaje zawału i ginie w wypadku. Pochowany został na cmentarzu Osobowickim we Wrocławiu. 9 lat później, w tym samym grobowcu spoczęła Jego małżonka profesor Bogusława Jeżowska-Trzebiatowska. Jego imieniem obdarzono jeden z największych instytutów fizyki PAN – Instytut Niskich Temperatur i Badań Strukturalnych we Wrocławiu, którego był współtwórcą, a następnie nim kierował. Również Instytut Chemii Nieorganicznej i Metalurgii Pierwiastków Rzadkich Politechniki Wrocławskiej nosił imię Profesora. We Wrocławiu i w Koninie znajdują się ulice im. prof. Włodzimierza Trzebiatowskiego. Po dziś dzień trwa pamięć o Wielkim Chemiku Lwowa i Wrocławia. Rok 2006 – w stulecie urodzin Profesora – uchwałą Prezydium PAN, ustanowiony został Rokiem Włodzimierza Trzebiatowskiego. W tym samym roku odbyła się poświęcona Mu Ogólnopolska Sesja Naukowa. Profesor pozostał na zawsze w pamięci swoich uczniów i kontynuatorów Jego prac.

Wykorzystane źródła: „Profesor Włodzimierz Trzebiatowski we wspomnieniach i dokumentach”, autorzy: D. Kaczorowski i P. Tomaszewski, Oficyna Wydawnicza ATUT i INTiBS PAN, Wrocław 2006; Wikipedia; opracowania K. Łukaszewicza i W. Suskiego. Autor szczególne podziękowanie składa Panu prof. dr. hab. Andrzejowi Jeżowskiemu za cenne uwagi i uzupełnienia do niniejszego biogramu. Wszystkie fotografie pochodzą z archiwum INTiBS PAN we Wrocławiu

Jerzy Paprocki, Kalendarium Chemików – Polskich i Europejskich. CHEMIK 2_2016_tom_70